

Јане КЛЕКОВСКИ

НУ Археолошки музеј на Македонија-Скопје

РИМСКИТЕ ПАГАНСКИ ОБИЧАИ ВО ДЕНЕШНИТЕ ТРАДИЦИОНАЛНИ ПОГРЕБНИ ОБИЧАИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Клучни зборови: *погребни обичаи, посмртни обичаи, римски период, Римска Империја, православно учење, Небесно царство, погреб, паганство, Духовден, задушница, Панихида, цвеќе, курбан*

Апстракт: *Посмртните, односно погребните обичаи на еден народ, претставуваат дел од неговата културна традиција, иако на нив првично се гледа како на традиционални верски ритуали. Но што ако тие отстапуваат или се спротивни на официјалното православно учење. Тогаш кое е нивното потекло и значење и зошто и до ден-денешен сè уште ги практикуваме? Дали тие нас неправат традиционалисти, пагани или нешто друго?*

Верувања од римскиот период

Општи верувања

Жителите на Римската Империја уште пред повеќе од 20 века верувале дека за секој од нас постои живот и по смртта и дека душата на секој од нас продолжува да живее. Така, постоело верување дека душите на покојниците по смртта го напуштале телото и заминувале во Подземјето – светот на мртвите, односно светот на душите, каде што соочувајќи се со разни предизвици и, пред сè, со големата река, доаѓале до Подземјето каде што ја поминувале својата вечност. Нивната благосостојба и спокој таму директно зависеле од нивните дела и нивната големина на овој свет, но и од задоволување на потребите на покојниците од земниот свет, односно од нивните поколенија. Живите верувале дека ако не се одржува споменот на предците или не се задоволуваат нивните душевни „потреби“, тие не само што нема да ги заштитуваат своите поколенија туку и директно ќе им наштетуваат. Луѓето силно верувале во тоа дека врската меѓу живите и мртвите е постојана и тие меѓусебно можат да си влијаат. Поради тоа, живите во најтешките моменти од животот очекувале помош од нивните предци, преземајќи ја обврската на себе да ги задоволуваат нивните душевни потреби и да го одржуваат жив споменот

за нив и нивното име, со што би им се олеснил патот до Подземјето и нивната благосостојбата таму. Секако, зад јавната почит на своите предци се криела и потребата од почитување на предците, со што живите го потврдувале своето право над семејниот имот и граѓанските права кои се предавале од колено на колено само на машките членови од фамилијата.

Поради сето ова, луѓето од овој период чувствувале важна потреба од постојано поврзување со своите предци и преку давање посебни дарови за да останат во постојана врска со нив. Сериозноста на овој потфат најдобро се гледа во одредени примери кога била користена посебна вертикална керамичка цевка која директно ја поврзувала горната површина на земјата со внатрешноста на гробот, односно со подземното ниво на гробот на покојникот. Преку неа, даровите во форма на течност или храна директно ѝ биле приложувани на душата во самиот гроб задоволувајќи ги нејзините „потреби“.

Во римско време, поимот *funus* го означувал периодот од моментот на настапување на смртта на човекот па сè до завршувањето на церемониите за неговото погребување, што обично траело од три до девет дена. Сите погребувања од римскиот период имаат две универзални начела кои веројатно потекнувале од многу порано, а кои несвесно останале до денес. Најпрвин, секоја смрт носела одредено „загадување“, што изискувала одредено прочистување (прокадување) пред сè на домот на покојникот, и второто – оставањето на непогребано тело имало лоши последици врз судбината на починатиот. Затоа, отсекогаш се сметало дека погребувањето на телото е елементарниот услов за починатиот да добие спокоен вечен живот, односно телото да добие свој дом. Ова начело се почитувало дури и во најтешките моменти, за време на војни и при болести. Од друга страна, скверна-

вење, поседување или уништување на телото на покојникот претставувало симбол на врвна навреда. Според можностите и условите на најблиските на покојникот како основен минимум за секое погребување се подразбира фрлањето малку земја врз телото (лицето) на покојникот¹, додека вообичаените начини на погребување биле многу посложени.

Во овој период како ритуал на погребување биле користени и кремацијата (спалување на покојникот) и инхумацијата (скелетно погребување). Секој од нив претставувал доминантен, но не и единствен ритуал во одреден временски период, избран само по лична желба на покојникот, но и според неговите можности, затоа што процесот на кремација генерално чинел повеќе отколку скелетното погребување. Погребните ритуали меѓу двата типа на погребување се речиси идентични со минимални разлики, но за потребите на овој труд ќе се елаборира само инхумацијата, односно скелетното погребување.

Посмртни обичаи

Историјата сочувала многубројни погребни ритуали кои низ вековите биле опишани подетално или само површно. Сепак, кога ќе се погледнат во целост, може да се заклучи дека дел од тие настанале од практични навики, а дел од религиозни верувања кои тогаш, а особено не денес можат да се разграничат кои потекнуваат од практична природа, а кои настанале по „желба на боговите“. Затоа, практично гледано, сите ритуали се сметаат за религиозни, пред сè поради немањето потреба да бидат разграничени. Така, со тек на време, со цел задржување или зголемување на угледот на религијата, таа ги прифаќала, ги соединувала и религиозно ги објаснувала, односно им давала свое значење.

Од тие причини, посмртните обичаи никогаш не се строго пропишани ниту набројани, туку директно зависат од паричната моќ и аманетот на покојникот, од неговото семејство или, пак, од локалните традиции и локалните услови. Така, дури ни во рамките на една блиска заедница/фамилија/град/село нема целосно поклопување на сите погребни ритуали, а уште помалку пак во различни локални области со различно минато, историја и народ. Затоа, овој труд ги опфаќа сите познати погребни ритуали на едно место, во одреден

1 Овој поим подразбира скромно потрпување на телото на починатиот со земја над површината на земјата, наместо негово положување во ископан гроб под земја. Во ретки примери телото може да биде покриено со камења, но целта останува иста.

историски период, независно од индивидуалниот начин на погребување.

Во времето на Римската Империја, кога се очекувала смрт на некој човек, членовите на потесното семејство и пријателите се собирале околу болниот за да му пружат утеха и поддршка и да си дадат оддишка.² Во моментот на смртта, односно испуштањето на душата, најблиската личност на починатиот го бакнува покојникот³ со цел да ја „фати“ душата на починатиот, која како што се верувало го напуштала телото со последниот здив.⁴ Потоа, истата личност му ги затворала очите на покојникот⁵, по што сите најблиски го извикувале името на покојникот.⁶ По некое време покојникот го соблекувале и целосно го миеле со чиста вода, а потоа го премачкувале со етерично масло, односно парфем.⁷ Потоа, тој бил облекуван во свечена облека и бил положуван на посебна маса иликовчег со ориентација на телото со нозете накај излезната врата⁸. Покојникот потоа бил богато даруван затоа што се верувало дека сè што ќе биде погребано со него, тој ќе може да го користи во подземјето.⁹ Затоа покојникот со себе ги носел само најдобрите работи, најсвечената облека, најубавиот накит и речиси сите предмети што редовно ги користел во животот, притоа водејќи сметка да не им се неопходни на живите.

Најчесто биле дарувани секојдневни предмети, етерични масла, предмети за игра и забава, религиозни артефакти, но често и алати за работа и луксузни предмети кои ги користел покојникот пред пошироката јавност.¹⁰ Сепак, како една од универзалните „задолжителни“ работи со кои

² J. M. C. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, London 1996, 43.

³ P. V. Maronis, *Aeneidos Liber Sextus*, New York 1986, 117.

⁴ J. M. C. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, London 1996, 43-44.

⁵ B. Kennett, *Romae Antiquae Notitia*, Edinburgh 1820, 327.

⁶ Со гласно и ненадејно извикување на името на покојникот најблиските се уверувале дали починатиот е навистина мртов или може да се врати при свест (живот).

⁷ J. M. C. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, London 1996, 44.

⁸ W. Gifford, *the Satires of Aulus Persius Flaccus*, London 1821, 112.

⁹ J. M. C. Toynbee, *Death and burial in the roman world*, London 1996, 53

¹⁰ L. Spengel, *M. Terenti Varronis De Lingua Latina*, Berlin 1826, 351; M. Deufert, *Textgeschichte und Rezeption der plautinischen Komödien im Altertum*, Berlin 2002, 127

се погребувале покојниците во римскиот период биле парите, односно метална монета од благороден метал која покојникот задолжително морал да ја има со себе за да си го плати превозот низ реката во Подземјето со цел да пристигне во вечноста.¹¹

Над влезната врата од домот бил поставуван венец од гранки од чемпрес или бор¹², кој јасно симболизира дека во домот има покојник и дека во тек е посмртна церемонија, па затоа и вратата од домот била оставана отворена до последниот ден од церемонијата со цел непречена посета на добронамерници кои го познавале покојникот или семејството. Се чини дека оплакувањето на покојникот била нормална, но и очекувана работа, па ако во одредени домови немало кој или имало желба за дополнителен жар на тага биле ангажирани професионални жени тажачки, кои гласно го „ределе“, односно го оплакувале покојникот и ги повикувале боговите.

Телото на покојникот било чувано во домот или во некој верски храм/центар на градот доколку станува збор за најистакнатите луѓе на Имperiјата, во период од неколку денови, па сè до седум или осум дена.¹³ Додека за скромниот сиромашен народ, периодот на погребување траел околу три дена, погребувајќи го покојникот само со неговата облека или со сосема мал број скромни предмети, на првенците на империјата им биле доволни одвај седум или осум дена за јавно да ги истакнат делата на својот починат предок. Грандиозноста на овие настани речиси и не познавала граници, па често јавно биле организирани посебни театарски претстави или гладијаторски борби во чест на починатиот, а целата организација им била доверена на професионални „погребувачи“ – *libitinarii*¹⁴.

¹¹ Античко хеленско верување. Реките отсекогаш биле природни граници на сè, па така, тие го делеле и светот на живите од светот на мртвите. Стравот од водата (веројатно поради ретките пливачи до пред некој век) го создал митот за реката Стикс, која се поминувала само со пловило кое покојникот мора да го плати со својата монета.

¹² Изборот на овие две растенија е поради нивната „вечност“ т.е. растенија кои ја преживуваат дури и зимата, иако остатокот од природата умира.

¹³ F. Muecke, *'Fama superstes'? Soundings in the Reception of Biondo Flavio's Roma triumphans, Supplementa Humanistica Lovaniensia XXXIX, A New Sense of the Past-the scholarship of Biondo Flavio (1392-1463)*, Leuven 2015, 226;

¹⁴ M.C. Gertz, *L. Annaei Senecae Libri De Beneficiis Et De Clementia*, Berlin 1876, 133.

Фунерарна процесија (rompra¹⁵)

Сите јавни погребувања во Римската Империја биле извршувани преку ден, освен на малите деца и екстремно сиромашните¹⁶ кои биле погребувани преку ноќ без никакви церемонии. На денот на погребувањето, сите учесници во церемонијата носеле црна облека наречена *lugubria*¹⁷. Се започнувало со ритуалот на изнесувањето на покојникот од својот дом со нозете напред од страна на најблиските машки роднини или најблиските машки пријатели¹⁸, кои на своите рамена го изнесувале покојникот и го поставувале на една богато украсена кола со цвеќиња (*feretrum*).¹⁹ Најчесто тоа биле четири најблиски роднини (по еден на сите агли), но понекогаш дури и до осум во зависност од раскошноста на носилката/ковчето, која некогаш била и мермерна со значителна тежина. Истовремено била формирана посмртна поворка која се движела од домот на покојникот, преку улиците од градот/селото, до најблиската некропола каде што тој требало да биде погребан. Нејзиното движење имало цел за последен пат да го покаже покојникот на градот/селото каде што живеел, но и да ги покани добронамерниците да земат учество во церемонијата.

Посмртната поворката била организирана по некои непипшани, но јасно утврдени правила. Имено, посмртните останки биле предводени од музичари (трубачи) *tibicines*, *tubicen* и *cornicines*²⁰, кои со своите различни, но гласни дувачки инструменти создавале вистинска акустична драма. По нив следувале жалачките (тажачките)²¹, кои според сочувваните епиграфски споменици прилично драматично го оплакувале покојникот, кинејќи си ја својата облека и коси. Пишаните извори за нив говорат дека ги повикувале боговите, ја оплакувале судбината на покојникот и пееле тажаленки - песни во чест на покојникот наречени *penia/lessus*. По нив, се движела колата со покојникот,

¹⁵ Веројатно дека оттука доаѓа зборот помпезно во нашиот јазик, како опис за нешто надувано, претерано.

¹⁶ C.O. Muellero, *M. Terenti Varronis de Lingua Latina Librorum Quae Supersunt*, Leipzig 1833, 65.

¹⁷ G.G. Ramsay, *Cicero: Pro Cluentio (LXXI)*, Oxford 1869, 144.

¹⁸ W. Gifford, *the Satires of Aulus Persius Flaccus*, London 1821, 112.

¹⁹ C.O. Muellero, *M. Terenti Varronis De Lingua Latina Librorum Quae Supersunt*, Leipzig 1833, 65.

²⁰ Законски регулирани до десет на број, најверојатно поради можноста од претерување и преголемата бучава.

²¹ Често „професионалки“ кои најчесто биле изнајмувани доколку немало други тажачки во семејството.

по која одело најблиското семејство на покојникот²², па потоа сите други кои дошле да му изразат последна почит.

Во побогатите семејства се практикувало изработка, односно носење на маска со ликот на покојникот од поединец (актер) кој ја предводел поворката.²³ Мекоста на материјалот од кој таа била изработена, најчесто восок, а поретко глина, сугерира дека маската била изработена директно од лицето на покојникот која подоцна била минимално доработувана. Актерот и маската што ја носел на себе, симболично го претставувал сè уште живиот покојник. Така актерот што ја носел вообичаената облека на покојникот, ги имитирал неговите движења и говор, ги повторувал неговите славни дела кои ги направил во својот живот.²⁴ По завршувањето на погребот, маската била чувана во домот на покојникот на посебно видливо место за тој да не биде заборавен. Маската, освен на погребот, била носена и на одредени религиозни церемонии во чест на покојниците, симболизирајќи го сè уште живиот дух на предците. Најверојатно поради кршливоста на маската, во подоцнежното време наместо восочни и керамички маски, се изработувале мермерни бисти на покојникот во оригинални димензии кои секако биле многу поиздржливи од претходните.²⁵

Откако поворката ќе пристигнала на местото на погребувањето, најблиските на покојникот, со или без саркофаг, го спуштале под земја заедно со сите негови дарови: мала светилка и најчесто садови полни со храна и течности. Потоа, сите присутни ритуално фрлале земја врз покојникот, симболизирајќи го погребувањето според веќе споменатото начело. Засега е нејасна употребата на цвеќето и дали тоа било положувано внатре или само било оставано надвор од гробот, но со сигурност се знае дека тоа не се враќало во домот. Ако покојникот бил погребан со саркофаг, материјалот од кој тој бил изработен зависел единствено од неговото богатство. Во тој период саркофазите биле изработувани од дрво, олово, стакло и глина како евтени варијанти, но и мермерни, камени и

²² Машките деца на покојникот, во процесјата носеле вел врз главата, пракса задолжителна за сите религиозни ритуали кога мажите им се обраќаат или бараат нешто од Божествата. Женските, пак, ја носеле својата коса разбушавена и неуредена, веројатно во знак на голема тага.

²³ A. Thompson, *C. Suetonius Tranquillus the Lives of the Twelve Caesars*, London 1909, 455.

²⁴ H. Rackham, *Pliny Natural History vol. IX Libri XXXIII-XXXV*, London 1961, 264-265.

²⁵ J.M.C.Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, London 1996, 48.

скапоцени метали кои можеле да си ги дозволат само најистакнатите членови на општеството.

Жителите на Римската Империја верувале дека само жртвувањето на свиња/прасе ќе ги задоволи боговите и ќе му обезбеди спокој на покојникот во другиот свет, а гробот ќе стане гроб, а не обична јама.²⁶ Затоа, во чест на покојникот, се подготвувала богата гозба која се одржувала околу гробот на покојникот и за која не се штедело. На неа се консумирале јадења и течности за душа на покојникот – *silicernium*,²⁷ а недојадените остатоци биле оставани врз гробот на покојникот кои потоа најчесто биле консумирани од гладните или сиромашните.²⁸

По ова, семејството на покојникот се враќало во својот дом каде што ги очекувале важни ритуали на прочистување на домот и ритуални јадења и жртвување за удоволување на божествата. Најпрвин семејството требало да го „прочисти“²⁹ својот дом со ритуал наречен *suffitio*, односно со „вода и огин“. Така, домашните биле попрскувани со однапред благословена вода од свештеникот во која имало гранчиња од маслинка или ловор, а потоа стапнувале врз „огин“, односно врз жарче.³⁰ Домот бил ритуално изметен („исчистен“) со метла.³¹ Потоа и официјално започнувал десетдневниот период на прочистување на домот наречен *feriae denicales*, период во кој била принесувана уште една жртва, но овој пат на домашното божество Лар (чуварот на домот). Во таа пригода се жртвувал брав за удоволување на Богот да го чува семејството здраво и живо. Гозба, најверојатно на гробиштата, била давана и на деветтиот ден од погребувањето – *sena novendialis*, кога семејството извршувало важен ритуал на принесување на течна жртва во вид на вино, која била истурана врз гробот на покојникот како дар за „Душите“

²⁶ E. Forcellini, *Totius Latinitatis Lexicon Tom. IV*, Padova 1831, 132.

²⁷ J.M.C.Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, London 1996, 50-51.

²⁸ M.C.J. Putnam, *Tibullus A Commentary*, Norman 1973, 25 (50).

²⁹ Зборот е фигуративен, а подразбира ритуално чистење на домот по враќање од гробиштата пред сè од смртта, за истата да не остане во животната средина и да не однесе со себе некој друг...

³⁰ M. V. Flacci, *Festus Sextus Pompeius Lib. XX*, London, 1826, 84.

³¹ I. Davisii, *M. Tullii Ciceronis De Legibus Lib. III*, Frankfurt, 1824, 322.

(Di Manes)³², односно за вечност на починатата душа.³³

Сите погребувања во ова време биле извршувани надвор од животните средини. Ова правило било едно од најосновните законски регулативи во римскиот период,³⁴ иако, за него постоело исклучок само во случај на најважните првенци на Империјата, како што се императорите.³⁵ Ова правило било воспоставено како од просторни причини така и заради стравот од „загадувањето“ и санитарската претпазливост во урбаните средини. Затоа, некрополите од овој период се наоѓале на точно одреден простор, обично веднаш надвор од ѕидините или границите на градот/селото и тоа секогаш покрај патот кој водел до и од градот/селото. Поради тоа, било забележан вистински „натпревар“ за добивање на „поатрактивен“ простор за погребување веднаш покрај патот кој начесто го добивале највлијателните фамилии од урбаната средина. Затоа и овие гробови биле едни од најмасивните и најпечатливите што тешко можеле да му избегаат на човечкото око и внимание. Причина за нивната грандиозност, освен покажувањето на семејното богатство, било и суеверието/верувањето дека секој патник што ќе го види споменикот ќе го прочита/изусти името на покојникот, па така неговото име/духот засекогаш ќе се споменува, а со тоа и ќе живее и никогаш нема да падне во заборав.

Богатите од овој период можеле да си дозволат поголем (фамилијарен) простор и групирање на своите гробови, на кои граделе грандиозни споменици и фамилијарни подземни гробници, наспроти скромните единечни места/јами в земја кои биле најбројни и вообичаени.

Организацијата на некрополата била важен фактор за нејзината долготрајност и практичност, па затоа ѝ било посветувано големо внимание. Секоја некропола, покрај основната цел да не дозволи преклопување на гробните целини, што подразбира јасни надземни видливи контури на секоја

³² Терминот Di Manes во согласност со изворите е сè уште научно недефиниран, нејасно е дали се однесува на некој вид на хтонски божества, дали ги претставуваат починатите души кои го пронашле својот мир или починатите души кои сè уште „талкаат“, односно душите за кои сè уште е нејасно дали заслужуваат добро или лошо. A.V. Symonds, *the Annals of Tacitus Book I to VI*, London 1906, 244.

³³ Виното во антиката несопорно е симбол на вечниот задгробен живот и Воскресението.

³⁴ D.G. Kyle, *Spectacles of Death in ancient Rome*, London 1998, 129.

³⁵ J.J. Pollitt, *the Art of Rome c.753 B.C. - A.D. 337 Sources and Documents*, Cambridge 1983, 169.

гробна целина, подразбирала и нејзина правилна организација во колони и редови со доволен простор за слободно движење меѓу нив, тесни улички и секако поголем централен слободен простор за ритуалните церемонии. Понекогаш, во самите некрополи бил предвиден и простор за спалување (кремирање) на покојниците кои го посакувале овој ритуал, кој од јасни безбедносни причини бил изведуван надвор од градот, а не во неговата внатрешност.

Постфунерарни обичаи

Во една календарска година имало повеќе денови кога биле чествувани најблиските починати со цел да се одржи жив споменот за нив, но и да ги задоволат нивните потреби. На одредени денови, како официјалните религиски празници за починатите или денот на раѓањето на починатиот³⁶, биле практикувани одредени ритуали, но и посмртни гозби организирани на и околу гробот на починатиот.

Според сочуваните пишани извори, починатите во Римската Империја најчесто биле чествувани во три пригоди – на празникот *Parentalia*, односно *Feralia*, пролетните празници *Rosaria* и *Violaria* и по индивидуална желба, на денот на раѓањето на покојникот³⁷ (*dies natalis*).

Официјалната верска комеморација за починатите претставувал празникот *Parentalia*, кој бил одржуван секоја година од 13 до 21 февруари. Последниот ден бил нарекуван *Feralia* и само тој претставувал јавна церемонија, додека сите други имале само домашен карактер. Сите денови од празникот биле означени како религиозни денови (*dies religiosi*), односно денови во кои се работеле само најнеопходните работи. Во овие денови верските храмови биле затворени, жртвувањата и молитвите кон боговите биле забранети, немало весели церемонии, а официјалните службени лица не ги носеле своите вообичаените бели тоги. Сето ова укажува на сериозното внимание што му било посветувано на ова чествување. На *Feralia*, живите ги посетувале гробовите само на своите најблиски предци, притоа принесувајќи (жртвувајќи) им храна (претежно зрнеста)³⁸ и вино, а гробот го украсувале со цвеќиња.

³⁶ J.M.C. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, London 1996, 51.

³⁷ Датум на смртта на блискиот најчесто не бил одбележуван поради симболиката на новото раѓање на душата која не умрела туку само ја променила својата состојба.

³⁸ L. Spengel, *M. Terenti Varronis De Lingua Latina*, Berlin 1826, 195.

Имено, како најчест дар за покојниците, по јадењето и пиењето, во пишаните извори се споменува цвеќето, најчесто розите³⁹. Нивната опсесија со цвеќињата што јасно се прикажани на речиси секој надгробен споменик или насликани фрески во гробниците, се чини најдобро ни ја илустрира еден сочувван епитаф кој говори дека цвеќето претставувало еден вид завет за „вечна (нова) пролет“ (ново раѓање – нов живот) во задгробниот живот, затоа што покојникот „не умира туку само ја менува својата физичката форма“.⁴⁰

Празниците/фестивалите *Rosaria* и *Violaria*, немале свој фиксен ден за празнување во верските календари, туку варираше од година во година. Сепак, тие биле празнувани во точно одредени периоди како мај/јуни, односно во март/април и иако првенствено ја славеле пролетта, односно обновувањето (воскреснувањето) на природата, тие имале и своја фунерарна улога. На овие денови, живите задолжително ги посетувале гробовите на своите најблиски при што ги изведувале вообичаените фунерарни ритуални обичаи како налевање на гробот со вино или вода, палење на ламба со масло („осветлување на гробот“)⁴¹, јадење над гробот и оставање, поточно делење на храната со покојникот. Во оваа пригода, гробот бил и богато декориран со свежо цвеќе кое го симболизирало новиот живот на покојникот.

Буквално, фестивалите *Rosaria* и *Violaria* ги носеле имињата на цвеќињата роза и темјанушка, кои, се чини, го определувале периодот на нивното одржување според времето на нивното цветање. Пресудно при изборот токму на овие цвеќиња од сите други видови, била нивната боја и периодот на цветање, односно нивната фунерарна симболика. Изворите говорат дека поради големата побарувачка на овие цветови за овие празници, нивната цена во раната пролет била исклучително висока, пред сè, поради нивниот недостиг. Интересно, но провинцијата Македонија, веројатно поради поволната морска клима била еден од најголемите одгледувачи и извозници на розата во Римската Империја. При недостиг на розата и темјанушката, на гробиштата биле носе-

³⁹ J.M.C.Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, London 1996, 62.

⁴⁰ E. Greswell, *Dissertations upon the Principles and Arrangement of an Harmony of the Gospels vol. II*, Oxford 1837, 578.

⁴¹ Обичај кој на душата треба да му го осветли животниот простор во Подземјето каде што не продира никаква светлината. Многу често Римјаните Подземјето го нарекуваат Темнината.

ни други видови цвеќињата кои ги имале истите бои т.е. црвената и виолетовата⁴².

Иако значењето на црвената боја е сосема јасно и историски е потврдено безброј пати како симбол на крвта, според одредени извори ја дознаваме и симболиката на виолетовата боја која заради сличноста со црвената ја симболизирала крвта, односно поткожните крвавења (модринките), но и крвта од вените што е потемна од јасната, црвена крв од артериите. И двете бои ја имаат бојата на виното кое секогаш се поистоветува со крвта како основа на човечкиот живот. Виолетовата (пурпурната) боја историски била користена како симбол за прерана (млада) смрт.⁴³ Затоа, цвеќињата, а со тоа и фестивалите, играле силна улога во одржувањето на „животот“ (споменот) на покојникот, за кој се верувало дека додека гробот го покриваат свежи цвеќиња, неговата душа продолжува да живее. Затоа, се чини дека симболиката била неизбежна претстава на речиси сите надгробни стели, саркофази, мавзолеи и слично од овој период.

Поголема потврда за овие верувања не можеме да добиеме од, за жал, еден прилично тажен епитаф за едно младо момче, што говори за тоа како неговите најблиски се молат неговите остатоци „да станат темјанушки и рози“,⁴⁴ а земјата да не му тежи многу... Од него го осознаваме верувањето/очекувањето на најблиските, розите/темјанушките на некој начин да го потврдат/продолжат новиот животот на младото момче. Овој епитаф освен што претставува директна потврда за верувањата, отвора ново прашање дали цвеќето во сите ритуали било само носено/положувано на гробот или тоа било и садено и одгледувано врз гробовите, како што можеме да претпоставиме од овој извор.

Покрај овие празници, во чест на покојниците се празнувал и *Lemuria*, кој имал домашен карактер, и кој бил празнуван на 9, 11 и 13 мај. Бил празнуван за заштита од злобните и гладни духови на починатите (*Lemures/Larvae*) кои на полноќ, како

⁴² Се работи за истите бои како и боите на виното. Многу често во изворите виното и цвеќињата се споменуваат заедно во комбинација. Затоа и многу чести се и претставите на паганските божества на виното како носат цветен венец на главата. Виното и виновата лоза како антички симболи на животот, Воскресението и „новиот живот“ подоцна ќе се вкоренат како основа во христијанството како симбол на крвта, воскресението и животот.

⁴³ M. Fratantuono R. Alden Smith, *Virgil, Aeneid 5: Text, Translation and Commentary*, Leiden 2015, 185. (Virgil, *Aeneid* 6.884 и 9.434–437)

⁴⁴ J.M.C.Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, London 1996, 37.

што се верувало, излегувале од своите гробовите и ги напаѓале домовите на своите најблиски. За да се заштитат од нив, најстариот член во семејството на полноќ си ги миел рацете со чиста вода, ги „обележувал“ домашните со вода на средина на челото и шетајќи бос низ домот, фрлајќи црни зрна над своето раме наназад и девет пати изговарал „ги фрлам овие, со овие зрна се избавувам себеси и моите“. По ова членовите од семејството деветпати изговарале „*Manes exite paterni!* (Духови на моите татковци и предци, одете си!)“⁴⁵

Православно (христијанско) верување

Оптии верувања

Православната црква учи (пропеда)⁴⁶ дека навистина постои живот по смртта, поточно дека животот по смртта е всушност вистинскиот живот на секоја индивидуа. Затоа, животот на овој свет всушност претставува само тест за душата и телото на секој човек за вечниот живот. Со други зборови, смртта на секој човек претставува само транзиција на душата од телесното (привременото) кон духовното (вечното) постоење во Небесното царство, заедно до Бога.⁴⁷

Колку и каква „пријатна/спокојна“ вечност ќе има душата зависи само од делата што таа заедно со телото ги направиле во животот на Земјата. Поточно зависи само од односот на добрите/праведните наспроти лошите/неправедните дела што влијаеле врз другите луѓе. Па така, иако сите души независно од овој сооднос, вечноста ќе ја поминат заедно во Небесното царство, нивната блискост до Бога на неправедните од минатиот живот ќе им задава непријатности кои ќе ги „горат“, па оттаму доаѓа и слоганот „живееш во пекло“.⁴⁸ На праведните, пак, блискоста со Бога ќе им задава посебно задоволство и радост. Поради тоа, смртта во христијанството претставува „посебна свеченост“ со која душата на секој од нас конечно вистински ќе му се „доближи“, однос-

⁴⁵ M. Pasco-Pranger, *Founding the year: Ovid's Fasti and the poetics of the Roman calendar*, Leiden 2006, 283.

⁴⁶ Голема благодарност до презвитер Александар Димоски и презвитер Бобан Митевски (МПЦ-ОА) за бројните укажувања и толкувања на официјалното православно учење.

⁴⁷ „Блажен е оној кого Ти си го избрал и примил; он ќе живее во Твоите дворови; ќе се исполни со добрини од Твојот дом; а Твојот дом е свет, и чудесен е во праведноста.“ (Псалм 64, 4)

⁴⁸ Изреката која и денес ја користиме, не подразбира буквално живот во оган или во некој одделен огнен свет туку само состојба на живеење во големи тешкотии и душевен немир

но ќе се врати во вистинска заедница со Бога, за што е и создадена. Од тој аспект, „праведниците“, односно религиозните луѓе, не се плашат или не бегаат од смртта туку, благо речено, ја прифаќаат, а понекогаш и ја посакуваат. Оттаму и оној, по малку морбиден монашки „поздрав“ кога некој монах, кој е во последните моменти од животот се поздравува со другите монаси со „поздравот“ „и на твоја глава“, како посебна чест и желба за поскоро соединување со Бога.

Иако за вечноста во Небесното царство, православието нè учи само на скромни детали, она што сепак го знаеме е дека упокоените души на ниту еден начин не кореспондираат со живите од нашиот свет, ниту пак имаат каква било потреба за такво нешто кога големината на Бога, во својот Дом, ги задоволува сите нивни потреби.⁴⁹

Посмртни обичаи

„Вистинските христијани секој ден се подготвуваат за својата смрт“⁵⁰ е всушност вистинската и најкратката реченица која, се чини, го објаснува целото православно верување. Целта на секој христијанин треба да е насочена кон спасението на душата, што се постигнува само со свет и праведен живот,⁵¹ со избавување од гревот и лошите дела, за кои се верува дека се неизбежни за човековата природа. Затоа, е задолжителна нивна исповед, со што ќе побараме прошка од Бога, искрено каејќи се за сè што не приличи на нашата боголика природа со цел секој од нас да се упокои со што помалку гревови кои нема да ја осудат душата на маки во вечноста. Затоа, со исповедание и започнуваат правослаvnите обреди за упокојување на телото.

Кога во некој дом се насетувала смртта на некој човек, Православната црква пропедала дека е неопходно повикување свештеник кој ќе го исповеда оној што е на смртна постела и ќе го причести со телото и крвта Христова, ослободувајќи го од сите гревови кои ги исповедал. Овој чин е важен момент со цел душата подостојна за

⁴⁹ Оваа учење е круцијално за нашата тема, затоа што православието ја исклучува секоја можност од контакт меѓу живите и мртвите, посебно потребата на живите да му „дадат/жртвуваат“ нешто на починатиот со цел задоволување на некоја нивна потреба во Небесното царство.

⁵⁰ На почетокот, сосредоточи го умот и постојано, на прво место, секавај се на смртта. (Старец Јосиф Ватопедски) <http://www.mpc.org.mk/svetootecko-predanie.asp?id=5010> достапно на 30.11.2017

⁵¹ Во смисла на живот согласно христијанското учење на мир, спокој и основните Божји закони...

вечен живот да замине пред Бога. На овој начин, блискиот „спокојно и мирно“ ја дочекувал својата смрт. Чинот за погребување за сите христијани, богати и сиромашни, стари и млади, мажи и жени е идентичен и единствен. Посебен чин добиваат само некрстените деца и свештените лица.

Ако, пак, некој починел пред вечерната бого-служба, односно пред заоѓањето на сонцето, тогаш тој бил погребуван наредниот ден. Ако пак смртта настапила по заоѓањето на сонцето, тогаш бил погребуван не следниот ден туку по два дена. Чинот на погребување започнува со една христијанска пракса а не ритуал, телото на починатиот да биде соблечено и измиено со обична вода од најблиските, а потоа да биде замотано во бел чаршав со откриено лице. Православието дозволува до телото да биде положена икона на одреден личен „патрон“ или мал крст од скроман материјал и изработка. По ова, телото на починатиот најчесто се става во ковчег што се поставува во домот со однапред испланиран простор за движење на посетителите според можностите во домот, но со задолжителна ориентација на телото на починатиот со „погледот“ кон исток т.е. главата на запад.⁵² Ако, пак, семејството на починатиот сака да облече нешто церемонијално, облекува облека во бела (светла) боја⁵³, а жените ја покриваат својата глава со вел⁵⁴. Во домот се пречекувале најблиските на покојникот и семејството кои доаѓале со свежо цвеќе да извршат „последно целование“ т.е. последен поздрав со покојникот, бакнувајќи го неговото чело⁵⁵ или раката.

⁵² Според Црковно предание, Христос на вториот суд, при сеопштото Воскресение ќе дојде од исток... Обичајот, историски гледано го симболизира Воскресението, вечноста т.е. вечното будење/победата на Сонцето, па затоа и погледот е насочен натаму, кон новото будење.

⁵³ Белата боја во православието претставува боја на невиноста (чистота), радоста, светоста, Блаженството. Ваков историски пример е евидентиран на фреска од црквата Св. Архангел Михаил – Варош, на која кралот Марко носи бела одежда во чест на својот скоро починат татко Волкашин. Белата (светла) боја е задолжителна за свештениците во секоја „радосна“ богослужба како Велигденската, но и на сите фрески кои го илустрираат истото. За потсетување и сите починати се положуваат во бел чаршаф кој освен чистотата на душата треба да го симболизира и свечениот чин.

⁵⁴ „И секоја жена, која се моли или пророкува гологлава, ја срамоти главата своја, зашто сеедно е – како да е истрижена. Ако жената не сака да се покрива, тогаш нека се стриже; ако, пак, е срамно жена да се стриже или брчи, тогаш нека се покрива.“ (1 Кор. 11, 5-6)

⁵⁵ Во православно христијанство, челото претставува центарот на човековото тело.

Бидејќи најчесто покојникот никогаш не бил погребуван на истиот ден како неговото упокојување, неговото тело најмалку една вечер останува на „бдење“, односно чување во домот во присуство на најблиските. Со заоѓањето на сонцето, тие му го покриваат лицето со белото платно од ковчегот, додека наутро, тоа повторно се открива. На денот на Погребението, домот на покојникот го посетува свештеник кој го започнува „чинот на погребение“ или опелото кое започнува од домот, трае за време на целата поворка (лителија) кон храмот, за на крајот тој да заврши на гробното место.

Фунерарна процесија

Најпрвин телото на покојникот со помош од најблиските машки лица на покојникот било изнесено од неговиот дом со нозете нанапред низ главната врата, по што истото се носи во најблискиот храм, најчесто во близина на гробиштата каде што продолжувал чинот на Погребение. „Носењето“ на телото на покојникот се организира во лителија⁵⁶, која од домот и по православниот храм ќе го однесе телото до гробиштата, односно местото на погребение по најблискиот можан пат. Редоследот на лителијата е во согласност со големината на православната симболика. Најпрвин оди крстот (носач на крст, симболот на христијанството), пченицата (носач на пченица, симболот на воскресението, вечниот живот),⁵⁷ свештеникот, телото на покојникот, неговото најблиското семејство, па другите присутни на погребот. Во текот на „патувањето“ до местото на погребение свештеникот ја пее „Сјати Боже“ затоа што чинот на погребение кој почнал од домот, сè уште трае. По пристигањето до празната јама, свештеникот со молитва го завршува чинот на погребение, а на телото на починатиот, кое сè уште е над земја, му се покрива лицето со белото платно, додека во ковчегот истура вино⁵⁸. На платното, свештеникот го исцртува Распетието, односно крст со иницијалите ИС ХР, а под нив НИ КА⁵⁹ и на крај се исцр-

⁵⁶ поворка

⁵⁷ Православен христијански симбол за „телото“ на Исус Христос и воскресението (вечноста) како вечно растение во постојан животен циклус. Растение кое не рани и ни дава живот, кое по повторно ставање во земја, повторно, рти, расте, создава плод и прави вечен круг.

⁵⁸ Во православието виното е симболот за крвта Христова.

⁵⁹ Кратенките претставуваат православна кратенка со хеленски корен за Исус Христос Победник (ИС ХР –НИКА) Исус како победник над смртта.

тува „черепот на прататкото Адам“.⁶⁰ Свештеникот за крај му става малку земја под главата на упокоениот и ги изговара зборовите: „Господова е Земјата и сè што ја исполнува вселената и сите кои живеат на неа“. По ова, телото на починатиот се спушта во ископаната јама (под земја), додека сите останати присутни фрлаат по три грста земја врз ковчегот (покојникот), по што целосно се загробува гробот.

Во текот на целиот чин на погребение во неколку дена, според православното толкување, живите не треба да го оплакуваат покојникот и да жалат по неговата смрт поради радосниот чин на неговото „соединување со Бога“.⁶¹ Цветето, кое го носат добронамерниците уште од првиот ден на погребението, се остава врз гробот на покојникот и таму и останува најмалку до четириесеттиот ден.

Според православното учење сите погребувања се вршат преку ден на најблиската некропола на населеното место, што јасно подразбира одделен (посебен) простор од местото на живеење. Сепак Црквата го задржува правото на погребување на одредени црковни великодостојници (епископи или свештеници) или добротворот на храмот (ктитор) да биде погребан непосредно до истиот без разлика дали таа се наоѓа во центар на градот или некаде на страна. Независно од општествениот или црковниот статус и богатството на покојникот, неговиот гроб треба да биде скроман без никакви монументални и раскошни украсувања освен основните податоци за покојникот. Единствениот начин на погребување кој официјално го признава Православната црква е единствено инхумацијата. Кремацијата на телото е сосема неприфатлива поради потребата од „со-

чувување“⁶² на телото на покојникот за претстојното „Сеопшто воскресение“.⁶³

Православната црква не учи дека во период од третиот до четириесеттиот ден по смртта, најблиските на покојникот треба да го поминат овој период во молитва за душата на покојникот и доколку тие сакаат во правење „добрини“. Зборот „добрини“, едноставно кажано ги опфаќа сите необврзувачки обичаи кои не им противречат на православното учење.⁶⁴ Таков пример е палењето свеќи⁶⁵, носењето цвеќе и слатки или дарувањето на некој со некој вид на текстил, храна или течност. Затоа, православието ги толкува „добрините“ како индивидуален напор на необврзувачки христијански ритуал кој се прави само по желба на најблиските единствено за спомен на покојникот.

Свештеникот за душа на покојникот одржува Панихида (помен) на третиот (будење), деветтиот и четириесеттиот ден. Овие помени се задолжителни за разлика од шестмесечниот или годишниот кои се одржуваат само по индивидуална желба. Ако третиот ден е денот на погребувањето, деветтиот ден претставува денот на „напуштање“ на починатата душата на нашиот свет. Имено, православието, на кратко кажано, не учи дека душата на покојникот три дена ја спознава Божјата „милост“ во Небесното царство, три дена ја спозна-

---

⁶² Зборот сочувување е фигуративен, а не буквален, затоа што е јасно дека многу ретко коските на покојникот остануваат сочувани. Нивното губење или раздвојување од кој било нечовеки фактор не е „проблем“ за Господовата големина при идното Сеопшто воскресение. Во ова смисла, православието не одобрува никакво поместување или отстранување на „човечките остатоци“, а посебно не од просторни или финансиски причини.

⁶³ „Браќа, не сакам да не знаете за умрените за да не жалите како и другите што немаат надеж. Оти, ако веруваме дека Исус умре и воскресна, тоа и упокоените во Исуса Бог ќе ги приведе со Него. Ова, пак, ви го велиме преку словото Господово, дека ние, живите што ќе останеме до доаѓањето на Господа, нема да ги испревариме умрените, бидејќи Сам Господ со заповед, при глас на Архангел и при труба Божја, ќе слегне од небото, и најнапред ќе воскреснат мртвите“ (1 Солу. 4, 13-16)

⁶⁴ На пример, православно прифатливо е дарување на храна, но не „за душа“ на покојникот туку едноставно затоа што тоа е општа добрина или за спомен на починатиот.

⁶⁵ Палењето свеќа претставува важна бескрвна жртва која ја принесуваме на „светоста-светлината“ Господова, па затоа е исклучително важно свеќата да биде изработена од пчелин восок за таа да не биде „извалкана со крв“, односно смрт на некое животно. Страдањата Господови на Земјата претставуваат последната крвна жртва на човештвото.

---

⁶⁰ Адам е еден од симболите на воскресението. Се верува дека на местото каде што бил распнат Христос, на Голгота, бил погребан Адам, па всушност Адам се покрстил со крвта Христова која капела од крстот.

⁶¹ Од друга страна, православието ја разбира и одобрува ранливата природа на човекот. Изразот „таговна радост“ се чини дека најдобро го објаснува плачот за човековата природа која се распаѓа, но истовремено се радува за воскресението кое носи поголема убавина и слава.

ва неговата „оддалеченост“ (отсуство, пеколот) и три дена ги спознава своите праведни или грешни дела направени на овој свет.⁶⁶ На тој начин, душата спознава што ќе добие или што ќе загуби во вечноста, но и зошто и со што ја заслужил неговата судбина. Иако судот на душата може да е познат веќе деветтиот ден, овој процес на „судење“ може да потрае до четириесеттиот ден.

Постфунерарни обичаи

Иако православното учење дозволува секојдневна посета на гробните места на починатите, религиски секоја саботна богослужба им е посветена на починатите. Затоа единствените религиозни празници за помен на душите т.н. сеопшти задушници се секогаш во сабота. Така се именувани според празникот пред кој се празнуваат - Духовден и Велигден т.е. Духовденска и Велигденска задушница.⁶⁷ Тие немаат фиксно одреден датум туку директно зависат од празнувањето на споменатите празници, односно преку месечевото движење според кое се одредува нивното празнување.

На задушниците најблиските задолжително носат свежо цвеќе на гробот на починатиот, а свештеникот служи Панихида за покојникот, притоа истурајќи вино врз гробот на починатиот. Наспроти народните разбирања и традиција, празникот Духовден на ниту еден начин не е поврзан со духовите на починатите ниту, пак, изискува некаква религиозна посета на гробиштата, а уште помалку задоволување на душите со телесни задоволства, како течности и храна од страна на најблиските.

По сопствена желба, најблиските може да „чествуваат“ одреден индивидуален датум на покојникот, но во тој случај го чествуваат само денот на неговото упокојување, но никако на неговото раѓање.⁶⁸

Во православното учење цвеќето нема „важна“ симболика, но сепак неговото носење при

⁶⁶ Свети Јован Шангајски, <http://www.pppe.mk/2017/go-chekam-voskresenieto-na-mrtvite-i-zhi/>, достапно на 01.12.2017.

⁶⁷ Во пракса, денес, Православната црква празнува и трета Задушница која нема врска со верскиот календар туку означува еден историски настан во една друга православна држава.

⁶⁸ Православно се празнуваат само три родендени, на Исус Христос (25.12. - Јулијански календар), Мајката Божја (8. 9. - Јулијански календар) и на Свети Јован Крстител (25. 6. - Јулијански календар), додека сите други се чествуваат само на денот на нивното упокоење т.е. „преселување“ кај Бога.

речиси секоја пригода го издвојува како важен постхумен елемент во фунерарната (погребна) практика. Како таков, свое место си обезбедило и во петочната велигденска богослужба кога симболизираниот „гроб на Христос“ се украсува со цвеќе или венечни ливчиња.

Така, иако Црквата не ограничува, сепак како најприфатлива боја за цвеќињата се смета белата, црвената и виолетовата. Првата како бојата на радоста, светоста и духовната чистотата, втората како бојата на крвта (виното), а третата како царска, боја за „посебна/кралска“ крвна лоза и симбол за воскресение.

Православната црква проповеда дека гробот треба да биде исто како домот, да биде чист и уреден, па затоа не само што не се забранува или ограничува туку и се охрабрува „добрината“ на одгледување цвеќе над гробовите. Сепак, ова никако не подразбира луксузни, грандиозни и екстравагантни гробни обележја.

Верувања во денешната традиција

Општи верувања

Општо народно верување денес е дека по смртта, душата на покојникот оди некаде на небото, од каде што таа ги гледа и чува своите најблиски. Доколку душата има некаква (телесна) потреба, живите тоа ќе го осознаат со честото испуштање на предмети од рацете на земја, што претставува знак дека „земјата нешто посакува“. Во овој случај, луѓето ги посетуваат гробовите на најблиските и за нивна душа палат свеќи и им се принесуваат храна или слатки, цигари (доколку пушеле) и одредени течности, како сок или кафе. Пошироко прифатено верување е дека ако починатата душа сака да им испрати некаква порака на живите, „им доаѓа насон“, по што без зборување, туку само „со слика“, преку својата облека, движење или околина во која се наоѓа, им пренесува одредена порака или предупредување. Доколку, сепак, покојниот говорно комуницира со живиот насон, тоа се смета како врвно зло во најава, најчесто интерпретирано како смрт за живиот или за некој негов близок.

Денес, во Македонија, погребувањата се вршат според одредени традиционални напишани правила кои како дел од народниот фолклор усно се пренесуваат од колено на колено. Според историското минато на секој одделен регион во државата и надворешните влијанија и услови во кои тој се развивал и живеел, овозможило секој регион да има „свои“ народни обичаи и ритуали на погребување. Според нив, лесно воочливо е кои македонски региони биле повеќе или помалку ро-

манизирани, односно културно асимилирани кон римските традиции, кои региони биле под силно или послабо влијание на христијанизацијата и официјалната Црква, но и кои региони биле под присилна културна асимилација од разни воени окупатори низ вековите.

Сепак, разликите во погребните ритуали не зависат само од географскиот регион туку и од многу индивидуални семејни причини, желби и можности. На тој начин, дури ни во рамките на една поширока фамилија најчесто не постои целосно совпаѓање на сите погребни ритуали. Затоа, овој труд ги обединува сите познати погребни ритуали на територијата на Република Македонија на едно место, независно од индивидуалната практика на погребување.

Посмртни обичаи

Денес, кога нечија смрт се очекува, се практикува неговото најблиско семејство да биде покрај него, нудејќи му душевна утеха за судбината која го очекува. Целото внимание, во овие моменти на семејството му е насочено болниот да ја добие целата можна утеха и удобност за спокојно испуштање на „душа“. Сепак, истовремено, семејството се подготвува за ритуалите кои следуваат.

Откако покојникот со „последен здив“ ќе испушти душа, најблиските најчесто во голем шок и болка, со солзи на лицето ја сожалуваат неговата судбина и нивната разделба. Обично овој краток период претставува најтрауматичен момент за целото семејство, затоа што без разлика на очекуваната смрт, човечкиот карактер, близината и заедничкото минато со покојникот не дозволува нивна мирна и спокојна разделба. Затоа овој момент знае да биде многу бучен со лелеци, прегратки и извици на името на покојникот со цел да се разбуди. По „смирувањето“ и прифаќањето на ситуацијата, во повеќето ситуации семејството го бакнува покојникот, најчесто на некој дел од лицето за да се „поздрави“ со него за последен пат. По ова, започнуваат и обичаите за „испраќање“ на покојникот, кои обично се испланирани и подготвени некој период однапред. Така, однапред се купуваат, шијат или набавуваат сите неопходни работи за претстојните обичаи како нова или свечена облека, чевли, ќебе, чаршав, икона и слично.

Затоа и за кратко време се започнува со сите обичаи. Најпрвин покојникот се соблекува од алиштата со кои починал и покојникот се мие, односно се капе со вода, по што му се облекуваат веќе подготвените свечени алишта и чевли, а се купува и дрвен сандак во кој ќе биде погребан. Во одредени региони, на покојникот задолжи-

телно му се става и златен прстен, независно од возраста, полот или неговиот брачен статус. Веднаш потоа, просторот во домот се организира со цел да биде што попроден и достапен за поголем број луѓе. Затоа, во најголемата просторија од домот централно се поставува телото на покојникот, положен во ковчег, со негова задолжителна ориентација со главата на запад, односно лицето кон исток. Речиси секогаш ковчегот однатре е обложен со ќебе, јамболија или платно. Потоа, некој од семејството пали една голема свеќа, која ја остава набодена во еден сад со брашно некаде над главата на покојникот, додека останатите членови од семејството палат по една помала свеќа и ја оставаат во истиот сад. Внимателно, овие свеќи се оставаат да догорат отприлика до половина, но никако и целосно. По ова, целото семејство облекува „црнина“, односно облека со црна боја или доколку ја немаат, облекуваат облека со што потемна боја која ја поседуваат. На покојникот му се приложуваат/даруваат неговите омилени лични предмети кои тој ги употребувал низ животот, но и некое помало количество пари, односно монети. Според животните навики на покојникот, тој го „добива“ за себе истиот накит кој го носел во животот, со тоа што доколку имал повеќе вида од него, му се подарува неговиот омилен, а не сите. По ова, во домот со платно се прикриваат сите огледала и стакла кои имаат некаков одраз, а вратата се остава широко отворена за сите добронамерници.

Домот на покојникот ги прима сите негови пријатели и роднини кои сакаат да му искажат последна почит и воедно да споделат по некој заеднички спомен од минато. Задолжително, секој од нив носи букет свежо цвеќе, затоа што „без него, не се оди“. Цвеќето се остава веднаш до ковчегот на покојникот, по што секој поединечно, најпрво го „поздравува“ со бакнеж на главата или раката, а потоа пали свеќа за негова душа, за која најчесто остава малку пари.⁶⁹ Вообичаено во ова пригода е присутните да заплачат по покојникот, но понекогаш неколку женски лица намерно и гласно го оплакуваат, односно го „редат“ покојникот и неговата судбина. Во помалите средини доколку нема кој да го „оплакува“, тие се најмуваат. Овие жени, народно наречени „тажачки“, најчесто се постари жени и три на број. Тие секогаш носат црнина и имаат задача бучно и трагично оплакување на покојникот и неговата судбина, истовремено повикувајќи го да се разбуди.

⁶⁹ Овие пари немаат ритуална намена туку претставуваат мала помош на семејството за сите парични трошоци кои ги имаат.

Денес, најчесто починатите се погребуваат вториот ден од почивањето. Затоа, телото на покојникот секогаш преноќува во својот дом во една мирна и тивка атмосфера. Со заоѓањето на сонцето се покрива лицето на покојникот со текстилот кој е во ковчегот. Обично само најблиските на покојникот и семејството преноќеваат будни „чувајќи“ го неговото тело, додека семејството од време-навреме ги послужува присутните со благо и пијалаци, но не и со храна. Во одредени региони од државата се послужува и храна.

Фунерарна процесија

Со изгревањето на сонцето, повторно се открива лицето на покојникот, а потоа му се „замира“ со малку вино и се започнува со подготовките за погребување на покојникот.

Тој ден се повикува свештеник кој ќе го започне чинот на погребение, додека во негова близина се поставуваат садови со вода и вино. По службата, телото на покојникот со ковчег се изнесува од домот од страна на четири блиски машки членови на семејството, при што се внимава покојникот да излезе од домот со нозете низ вратата, а никако со главата. Одредена личност која може и да е од поширокиот круг на фамилијата со „осветената“ вода која била покрај свештеникот за време на службата ќе ги попрска краевите (кошињата) од домот и ритуално со малку вода ќе го замете подот.

Потоа, телото на покојникот со возило се носи в црква, односно в капела, каде што познаниците и пријателите кои не го посетиле домот на покојникот може да се „поздрават“ со починатиот. И тие, во оваа пригода задолжително носат цвеќе и црна (темна) облека. Во одредени источни региони на државата, покрај цвеќе се носат гранчиња од зимзелени дрвја. По влегувањето во капела, присутните го оставаат цвеќето до ковчегот и го поздравуваат починатиот со бакнеж на лицето или рацете. По ова, свештеното лице го продолжува чинот на погребение (опелото) по што семејството ја организира поворката која ќе го однесе телото на покојникот до местото каде што ќе биде погребан. Ковчегот од капелата се изнесува од истите најблиски како и од домот, а потоа тој се става на посебна количка (кола) која се декорира со сите донесени букети цвеќе кои таа може да ги понесе. Останатите цвеќиња присутните ги носат во раце како дел од поворката.

Поворката секогаш е со традиционален редослед. Неа ја предводи носач на голем дрвен крст, на кој е испишано името на покојникот и годината на раѓањето и смртта, па потоа оди лице кое во

раце носи врамена фотографија од покојникот, по него носач на садот со пченица, па музичарите со своите дувачки инструменти. Нив задолжително ги придружува еден музичар со удирачки инструмент кој го дава ритамот на музиката. По нив одат другите присутни со цвеќињата во раце, колата со покојникот, најблиските на покојникот и сите присутни на погребот. Сите „учесници“ во поворката, задолжително однапред се „дарувани“ со некое парче ткаенина, најчесто шамиче или крпа.

Тенденција на движењето на поворката е таа да направи мал круг во гробиштата, избегнувајќи ја најдиректната и најкусата релација пред да пристигнат до самото место на погребување.⁷⁰ При движењето на поворката, свештеникот продолжува со опелото, а повремено музичарите свират одредена трагична мелодија или гласен динамичен ритам. Низ минатото, посебно во селските средини ако покојникот немало кој да го плаче за време на поворката повторно биле најмувани тажачките кои оделе пред или по телото на покојникот за гласно да го оплакуваат покојникот.

Во недостиг на какви било законски или верски ограничувања, целокупниот процес на погребување и ритуалите кои следуваат, може да биде од сосема скромен, речиси од семеен карактер до грандиозен настан кој раскошно ги следи сите можни обичаи во големо изобилство. Разликата меѓу нив зависи само од финансиската моќ на семејството на починатиот, но и од желбата за истакнување преку издвојување и надминување на вообичаеното, односно на обичаите на обичниот народ и традиција.

По пристигањето на процесијата до местото каде што ќе биде погребено телото на покојникот, најблиските го положуваат ковчегот до однапред ископаната јама, односно идниот гроб. Сите присутни застануваат околу неа. Тогаш свештеникот го привршува чинот на погребение според православната богослужба, по што тој го покрива лицето на покојникот со платното во ковчегот и за прв и единствен пат го затвора истиот.⁷¹ По ова, најблиските го спуштаат ковчегот во јамата што обично претставува најбучниот и најтрагичниот момент на погребот во кој ретко кој ги задржува емоциите за себе. Момент исполнет со многу лелеци и солзи... Секој присутен на погребот потоа фрла по три грста земја врз ковчегот во јамата, по што ги мие своите раце и се послужува со малку

⁷⁰ Освен ако дистанцата од храмот до гробот е навистина долга.

⁷¹ Понекогаш, во оваа пригода, на покојникот му се остава да „понесе“ со себе и некои други работи како: кокошкини јајца или жива или мртва кокошка и слично.

пченица, освежување и мала закуска „за душа“ на починатиот. Тие пак, дел од послуженото го истурат или фрлат на земја. Потоа гробот целосно се затрупува и се поставува дрвен крст врз гробот во пределот на главата на покојникот, свртен со името кон гробот. За крај, врз него се положуваат сите цвеќиња кои се донесени од присутните. Во многу краеве од државата, дел од цвеќињата се положуваат и во ковчегот или надвор од него во јамата, а не само врз гробот. Иако денес, речиси никој тенденциозно не го одбира видот и бојата на цвеќето, низ традицијата некако останала практика на продажба и носење на цвеќе во главно три бои: црвената, виолетовата или белата иако често тие се комбинираат со сини или жолти цветови.

По ова, семејството на покојникот, за негова душа, ќе ги послужи присутните на погребот со однапред подготвен ручек. Во одредени делови од државата, како на пример северниот, на ручекот се служи само посен оброк, додека во повеќето други се служи и мрсен, нормално во согласност со верскиот календар на Православната црква. Во градските средини, обично ручекот се служи во блиските меани, ресторани или пак во домот на покојникот, додека во селските средини тој претежно се служи на гробиштата околу гробот на покојникот. Со завршувањето на ручекот, сите погребни ритуали се завршени, по што сите присутни си заминуваат во своите домови.

По враќањето дома, семејството на покојникот во својот дом, на видно место, ја поставува фотографијата од покојникот, носена во поворката при погребот. Во одредени региони од државата, како на пример селото Ботун во Дебарца, сè уште е сочувана традицијата на стапнување на жарче по доаѓањето дома од погреб, кое потоа го фрлале зад грб преку десното раме.

Во домот, сепак и по враќањето од погребот ќе продолжи да владее тагата, односно периодот на тагување по покојникот, кој ќе продолжи и во наредните четириесет дена. Најблиските на починатиот ќе продолжат да ја носат својата црнина како јавен израз на тага, огледалата, стаклата и предметите кои рефлектираат одраз ќе останат покриени, а во домот се избегнува секаква забава или музика, а често и гледање телевизija. Домашните, секој ден, до четириесеттиот го посетуваат гробот на покојникот, секојдневно палејќи му свеќа и кандило на покојникот и тоа само со свеќите кои беа запалени, но не и догорени од присутните на погребот, од моментот на смртта на покојникот до погребот. Плански се гори и големата свеќа која мора да истрае сите четириесет дена. Во одреде-

ни региони, како Прилепскиот, при секојдневната посета, гробот се полива со вода.⁷²

На четириесеттиот ден од смртта, најблиските на покојникот, организираат Панихида (помен) за покојникот, на кој свештеникот извршува богослужба. Присутните, на поменот носат цвеќе и слатки, а семејството на покојникот нив по богослужбата ги послужува со разни јадења и пијалаци за душа на покојникот. И во оваа пригода, како што е обичајот кога се јаде за „душа на покојникот“, дел од јадењето и пиењето се истура или фрла на земја. Своја порција со јадење и пиење добива и покојникот, која му се остава над гробот.

Дополнително, за душа на покојникот се дава/коле „курбан“, односно крвна жртва. Курбанот задолжително подразбира јагне и лепињи (проскури) или во поретки случаи, јагне и прасе. Јагнето, однапред заколено и испечено се дели меѓу присутните над гробот на починатиот, каде што и го конзумираат, додека една порција секако добива и покојникот. Курбан се дава само еднаш од три можни датуми, на четириесеттиот ден, на полугодина или една година од смртта на покојникот, зависно од тоа кој прв од овие датуми се паѓа на мрсен ден.⁷³

Постфунерарни обичаи

Низ една календарска година, гробот на починатиот може да се посетува речиси секогаш, освен на најголемите христијански празници. При посетата, за покојникот се пали свеќа, се носи свежо цвеќе и му се даруваат световни задоволства како храна, пиење, цигара и сл. Како непишано правило, гробот на блискиот покојник задолжително се посетува на неколку датуми во годината, како на пример, денот на раѓање или на негово почивање и на официјалните религиски празници како Духовден, двете задушници и вториот ден на Велигден.

Сепак, наспроти православноста празнување на празникот Духовден, тој во народот е разбран како ден на починатите духови, па кај народот постои верување дека на тој ден, точно на полноќ, душите на покојниците излегуваат од своите гробови и ги посетуваат своите најблиски, но без лоша намера. Затоа, живите на тој ден, преку ден, ги посетуваат гробовите на своите блиски починати,

⁷² Обичај е покојникот да добие Помен (верска) служба на третиот, деветтиот и четириесеттиот ден од смртта. Понекогаш, во одредени региони, наместо деветтиот, покојникот се честува на седмиот ден, обичај со блискоисточно античко потекло. F.Cumont, *After Life in Roman Paganism*, Oxford 1922, 53.

⁷³ Денови во кои не е задолжителен постот.

палат свеќи, носат свежо цвеќе и оставаат храна на гробот. Истовремено, присутните меѓусебно си разменуваат храна „за душа на починатите“ (кои притоа ги именуваат), на тој начин заменувајќи ја традиционалната гозба/оброк за спомен на душата. Во повеќето региони од земјата, традицијата наложува на првиот Духовден од почивањето на блискиот, неговото семејството на гробот да му однесе бардак⁷⁴ со неколку гранчиња орев или цреши. Бардакот му се остава на покојникот врз гробот и тој таму останува засекогаш.⁷⁵ Во некои делови од државата сè уште е сочуван еден многу интересен обичај на посета на гробиштата околу полноќ тој ден, при што најблиските го означуваат, односно ја опкружуваат јамата на покојникот со запалени свеќи и ја прекриваат со гранчиња орев.⁷⁶ На тој начин, гробот бил видливо одбележан притоа „будејќи“ ја покојната душа и помагајќи ѝ да излезе, но уште поважно и полесно враќање на истата. И во оваа пригода, најблиските консумираат одредена храна и течности над гробот, но истата не ја делат со други луѓе.

Задушниците, кои всушност претставуваат вистинските религиозни денови за починатите, поминуваат со вообичаените ритуали. Се служи богослужба за душата на покојникот, се раздава храна меѓу присутните на гробиштата, се консумира храна и течности околу гробот на покојникот за негова душа, се палат свеќи и се носи свежо цвеќе.

На вториот ден од најголемиот христијански празник Велигден се посетуваат гробовите на најблиските. притоа извршувајќи ги вооби-

⁷⁴ Керамички сад за вода.

⁷⁵ Народно верување е дека кога душата ќе стане од гробот, таа ќе биде жедна, па бардакот ќе му ја задоволи/ува таа потреба од жед. По напишано правило, сите предмети, алати или слично што се употребувани при процесот на Погребение или еднаш му се „подарени“ на покојникот, му се наменети само нему и во ниеден случај тие не се враќаат дома и живите не смеат да ги користат во секојдневниот живот во страв од „нечистотија“ или навлекување на „лоша судбина“. Затоа, предметите, цели или искршени, секогаш му се оставаат на покојникот околу неговиот гроб.

⁷⁶ Се прави јасен круг од свеќи со цел тој да биде видлив за душата на починатиот полесно да излезе, но поважно и да се врати во гробот. Оревод во народната традицијата се употребува во предупредувањето „не заспивај под орев затоа што (тој ќе те опије и) повеќе нема да се разбудиш“. Православно толкување на овој обичај е дека народот го употребува оревод поради тоа што гранчето од орев наликува на пламените јазици од иконата на Педесетница - Духовден. Остатоци од орев, јатки и луспи од ореви се чести наоди во гробовите од римскиот период во Македонија уште од 2 век.

чаените ритуали, но истовремено и „дарувајќи“ го покојникот со црвено обоено јајце. Неговата христијанска симболика за нов живот е совршено вклопена во верувањето за новиот живот на покојникот.

Секое населено место задолжително си има своја некропола/гробишта. Додека во селските средини тие најчесто се наоѓаат надвор од селата, во урбаните средини, тие можат да бидат и во рамките на самиот градот, пред сè поради природното и брзо ширење на градските кои најбрзо ги опкружуваат гробиштата. Парцелата за индивидуален закоп во гробиштата најчесто многу поодамна е семејно закупена и предвидена, притоа планирајќи во иднина да добие семеен карактер за неколку семејни лица заедно. Затоа, истата уште на првото почивање добива современо цврсто оградување со ниски ѕидови, околно подно поплучување и надгробен споменик кој во иднина само ќе се надополнува со други имиња.

Во народната традиција, преданија и песни се истакнува потребата од споменување, односно изговарање на името на починатиот со цел споменот за него да остане жив. Тоа е, се чини, и главната причината зошто името на покојникот на надгробниот споменик е видливо испишано, во надеж дека некој ќе го изговори и така неговиот дух ќе продолжи да живее.

Украсувањето на гробовите со цвеќиња е стар обичај и најсоодветен начин на разубавување. Иако денес најчесто се купуваат пластични цветови поради нивна поголема отпорност на надворешните влијанија и долготрајност, до пред некој период, а денес многу поретко, тие се саделе директно врз гробовите. Иако се чини дека сите видови и бои на цвеќиња се дозволени, во практиката доминираат црвените и белите додека во одредени региони од државата, како на пример во Прилепскиот, се сади само цвеќето перуника⁷⁷, која најчесто има виолетова боја или поретко „индиго“ сина боја. Од практични примери, во потрага по сенка, живите денес садат зимзелени дрвја околу гробовите, на тој начин обезбедувајќи си сенка без некоја посебна обврска од наводнување или чистење на просторот.

Заклучок од компарација на верувањата:

Навидум, според основните верски разбирања и норми на погребување, се чини дека тие се речи-

⁷⁷ Перуника е цвет кој на нашите простори го добил името според врховното божество кај „словенските народи“ – Перун, па несомнено истиот му бил посветен нему.

си идентични во последните 2000 години, што и не е далеку од вистината. Но, со внимателна паралела меѓу верувањата, на површината излегуваат многубројни и круцијални разлики меѓу начините на погребување, кои, пак, укажуваат на драстично различни верски уверувања кои директно се рефлектираат на погребните обичаи.

Така, луѓето од антиката верувале во Подземје, место каде што починатите души ја поминувале својата вечност во согласност со своите дела во животот, додека боговите живееле на Небото. Православното учење, пак, нè учи за Небесното царство, место каде што секоја душа си го пронаоѓа својот спокој по смртта покрај својот создател-Бог. Нејзината благосостојба во вечното Царство директно зависи од делата направени од телото и душата во животот како и од нивното покајание. Всушност, една работа кои ги обединува овие две различни верувања е желбата на обичниот човек во овој неправеден свет, секој од нас да ја добие својата „правда“ според своите дела, ако не на овој, барем на другиот (задгробен) свет. На овој начин, луѓето на овој свет треба да бидат сочувствителни едни со други, да се поткрепуваат меѓусебно, но пред сè, да останат понизни барем пред бог(овите). Најчесто, денешното разбирање за животот по смртта е повеќе филмско или литературно, односно дека душите на покојните одат на Небото или во Подземјето, притоа, добрите се вознесуваат на Небото, додека грешните плаќаат за своите гревови во Подземјето, односно во Пеклот, изложени на страшни маки и страдања за навек.

Она во што верувањата значајно се разликуваат е влијанието на живите врз починатите и обратно. Луѓето од антиката, како впрочем и ние денес, веруваме дека живите и починатите можат меѓусебно да си влијаат. Починатите ги штитат своите блиски поколенија, додека пак живите директно преку своите дарови влијаат на благосостојбата на починатите. Сепак, потребата од задоволување на световни, напомувам световни (земни) потреби на душите звучи збунувачка, посебно ако знаеме дека земните потреби му се потребни само на човековото тело да преживее на овој свет, но дали и на душата? Според сите религиски учења, душата на човекот го наоѓа своето место на другиот свет само поради своите заслуги во животот, па доколку таа согласно своите достигнувања во животот била наградена со благосостојба, тогаш таа не може и не смее да зависи од дарувањата од своите поколенија, нели? Од друга страна, ако душата има потреба од јадење и пиене, дали таа има потреба и од нови алишта, обувки и слично или тие се трајни? Уште подискутабилно е тогаш што е со тие души кои не добиваат дарови од своите

поколенија од разни причини, дали тие стануваат неспокојни и пакосни?

Затоа, христијанското учење јасно говори дека живите и починатите не можат да си влијаат меѓусебно во ниеден случај, а со тоа и живите не можат да задоволат ниедна душевна потреба. Логично, сите нивни потреби ги задоволува само Бог, во Небесното царство, а луѓето тоа не можат ниту да го заменат, уште помалку да го надминат. Затоа, починатите души му се враќаат на својот Создател, во идеалното Царство во кое душите немаат никаква потреба освен „божествената блискост“.

Погребните ритуали се несомнено речиси идентични од дамнина до ден-денес кога станува збор за подготовка на телото за погреб и домашните обичаи. Сите тие, се чини, се произлезени од практични причини, како на пример: собирањето луѓе во домот на покојникот за поддршка, последниот поздрав или бакнеж во моментот на емотивна болка, затворањето на очите на починатиот и секако извикувањето на името на покојникот. Имено, во дамнина речиси никогаш никој не ја утврдувал дефинитивната смрт на покојникот, па постојат примери кога покојникот во тек на погребна церемонија се „будел“ од мртвите. Затоа, обичајот на гласното извикување на името на покојникот практично претставува обид присутните да го разбудат покојникот, кој за секој случај го чувале во домот уште некој ден во случај на „оживување“. Соблекувањето и капењето на покојникот нема врска со чистотата на покојникот за средбата со Бог или за другиот свет, затоа што тоа го прави душата нели, а не телото, кое останува на овој свет. Миењето, односно капењето на покојникот е пракса поради стравот од непријатната миризма на телото на покојникот пред присутните кои го посетуваат неговиот дом за да искажат сочувство или да го чуваат покојникот преку ноќ. Затоа, и се разликува миењето и парфимирањето на покојникот од римскиот период до само миењето во подоцнежниот период и денес. Разликата е само во времетраењето на погребните обичаи. Колку и да било чисто телото на покојникот по смртта во антиката, по повеќе од три дена тоа започнувало да замирисува, па затоа во минатото, за разлика од денес, имало потреба од употреба на парфем.

Сепак, голем проблем претставува обичајот на облекување на покојникот во свечени алишта, неговите дарови за оној свет и оставањето пари (монети) на покојникот. Како што веќе напомував, во Небесното царство душите немаат потреба од ништо световно туку се враќаат во Царството на ист начин како што и се родени, без ништо. Облеката на човекот претставува елемент кој само ги раслојува (издвојува) луѓето едни од други,

за разлика од рамноправноста на душите во Небесното царство. Денес, како и во римскиот период секој покојник бил облечен во најдоброто, односно најубавото парче облека кое го поседувал. Така, најбогатите во минатото биле облечувани во своите луксузни одежди со златни конци, свила или крзно, а денес најсвечените одела или фустани со цел покојниците да изгледаат што порепрезентативно и пораскошно. Даровите кои му се оставаат на покојникот да ги „понесе“ со себе, несомнено претставува дел од античко паганско верување дека тоа што покојникот ќе го понесе со себе, ќе го има и користи и во задгробниот живот, верување коешто веќе истакнав е директен парадокс на христијанското учење. Па така, гробовите на христијански образованите верници се празни или само со еден религиозен скроман артефакт, додека кај религиозно неуките, гробови се исполнети со барем еден световен сиромашен артефакт кој можел семејството да го дарува. Но, сепак, се чини дека нема подобар пример за сè уште живите пагански обичаи од обичајот на оставање метални пари на покојникот за да ги „понесе“ на оној свет. Обичај, зачуван во традицијата како еден од најважните, несомнено е дел од античкото верување за патот на душата во подземјето и предизвиците со кои таа се соочува таму. Овие пари, според верувањето, душата ги користи за да го плати преминувањето, односно пристигањето на душата во Подземјето. Во тој контекст, оставањето метални пари на христијански покојници слободно може да се интерпретира како погрешното насочување на христијанската душа која наместо да оди во Небесното царство близу до Бога, таа да оди во паганското Подземје.

Облеката која денес се носи при погребните церемонии е со црна или потемна боја, исто како во римскиот период. Црнината, најверојатно е поради асоцијацијата со темнината, темното Подземје во кое не продира светлината, поимот темнина, кој често го користат Римјаните за Подземјето и секако „умирањето“ на Сонцето. Христијаните, пак, кои световната смрт ја гледаат како свечен и весел чин за конечно остварување на целта за која се создадени, практикуваат да носат бела, односно светла облека. Сепак, причината зошто во традицијата е задржана црната боја е веројатно емотивната природа на моментот, кој на живите не им дава причина ни можност за радост туку ги фрла во тага, разочараност и депресија.

Обичајот од римскиот период на поставување венец од гранки чемпрес или бор е непознат во денешната традиција, но сепак постои задолжителен обичај на поставување на цветен венец над вратата од домот на идните младоженци. Овој начин на одбележување бил најпрактичен начин за

известување на пошироката јавна маса за случувањата во одреден дом. Додека зимзелените гранки ја симболизирале вечноста, односно животот кој никогаш не умира, цвеќето го симболизира новиот живот на младоженците и радосниот настан. Од иста причина и денес на погребите се носат зимзелените гранки и декорации.

Сепак денот на погребувањето нудел најбројни обичаи и ритуали кои мора да се испочитуваат. По обичајот за изнесувањето на телото на покојникот од својот дом може да се заклучи дека од дамина е сочувано суеверието покојникот да „излезе“ од својот дом најпрво со нозете, па потоа со главата, а не обратно, што би асоцирало на суеверие за идно враќање на покојникот во домот. Денешната традиција на обичајот на попрскување на домот со „светена вода“, која впрочем не се осветува за време службата на свештеникот пред покојникот да биде изнесен од домот, има за цел ритуално „чистење“ на домот на покојникот од „нечистотијата“ на смртта, која е сè уште е во неговиот дом и претставува „опасност“ за живите. Овој обичај, како што веќе споменав, е истиот обичај практикуван и во римскиот период и е директен сè уште жив пагански обичај кој се практикува до ден-денес. Потполно идентичен пример претставува и стапувањето на жарче по враќањето од погреб, а заедно претставуваат целина на прочистувањето на домот со „оган и вода“ од римскиот период. Двата елементи се одбрани поради нивната практичност во општото прочистување на нечистотиите од животот, водата со нејзиното својство да „носи“ - одмива, а огнот како врвен уништувач, пред сè на заразите и болестите. Причината зошто денес се забележува домот пред погребот, а не по враќањето од погребот, како во римскиот период, е единствено поради народното толкување на обичајот дека „не треба да му се забележуваат очите на покојникот по ритуалниот ручек за негова душа“.

Оформувањето на поворката која ќе го однесе покојникот од неговиот дом до местото на погребување е ист илјадници години наназад. Таа има иста цел, со мала разлика што денес, поради поголемите градски растојанија до градските гробишта, поворката со покојникот не пешачи низ градот туку таа се формира најчесто пред најблискиот христијански храм до гробиштата. Дарувањето на „учесниците“ во поворката со одредено парче ткаенина претставува дел од средновековните „самовилски“ суеверија за благосостојба на семејството на покојникот и живите. Слични обичаи кои подоцна се навлезени во нашата традиција се и „вамписките“ верувања за злонамерните „излегувања“ на духовите од гробовите. Од нив се произлезени и обичаите за покривање

на рефлектирачките површини во домот на покојникот, како и оставањето на бардак врз гробот со цел гаснење на неговата жед кога тој ќе „стане“.

Денешната организација на поворката е неспорно идентична со онаа од римскиот период. Во неа, од христијанството се внесени само носителот на крстот, кој е прв во поворката и носачот на пченица, кој го следи носителот на слика на покојникот. Православното учење, пак, во неа не вбројува многу работи како носење на слика на покојникот на погребот, музика (трубачи) во поворката (кои впрочем директно пречат на православиот ритуал опело), тажачките (жените кои го оплакуваат покојникот), дарувањето со текстил, како ни „кружењето“ на поворката низ гробиштата наместо следењето на најблиската рута од храмот до празниот гроб. Таа, всушност, претставува воспоставена пракса од римскиот период за „опростување“, односно збогување на покојникот со живиот свет и градот, наспроти христијанската практика за директно движење до гробот на покојникот.

По пристигањето на процесијата до местото каде што ќе биде погребано телото на покојникот сите присутни уште од римскиот период фрлаат земја врз покојникот, на тој начин, според основните начела, ритуално секој присутен на погребот го погребува покојникот. Во ретки примери, како на пример доколку едно семејство за кратко време изгуби неколку члена од семејството, забележани се примери на погребување на покојникот со жива или заколена кокошка. Ова суеверие, со „вамписки“ корени, говори за слободни неудоволени души кои убиваат, односно со себе носат живи души на другиот свет. Затоа, живите животот на кокошката однапред го даруваат со цел да се угодат немирните души и да се спасат најблиските живи од идна фамилијарна трагедија. Од друга страна, кокошкините јајца како гробен дар се честа појава уште од римскиот период, но археологијата нив ги толкува како симбол на вечното раѓање (преродба), а не како душевен дар, пред сè затоа тоа е јајце, а не пиле.

Традицијата на послужување на присутните на погребот со пченица е „добрина“ со цел вознесување на покојникот во Небесното царство и симбол за новиот живот на покојниот. Но денешниот обичај на истурање на дел од пченицата „за душа“ на покојникот е своевиден православен грев поради истурањето на земја, како поради нејзината „светост“ така и поради именувањето дека таа е за душа на покојникот, од која тој христијански гледано нема никаква полза. Дополнително, целосно антички пагански обичај во нашата традиција е ручекот, односно оброкот за присутните

на погребот кој се дава за „душа на покојникот“. Во римскиот период, тој имал за цел да им угоди на боговите и да му обезбеди благосостојба на покојникот во Подземјето. Затоа овој обичај никогаш не се вкоренил во христијанската вера поради основните разлики во верувањата за патувањето на душата.

По враќањето во својот дом, најблиските на покојникот, исто како во римскиот период маската, односно денешната фотографија од покојникот, ја поставуваат на посебно место во домот. Тагата ќе завладее со домот исто како во римскиот период што секако не е сосема прифатливо од православиен аспект. Денешната традиција на секојдневна посета на гробот на покојникот во период од четириесет дена по почивањето, при што секојдневно му се пали свеќа и кандило и се догоруваат преостанатите свеќи од погребот е изместен, односно измислен. Верски, овој период семејството треба да го помине во молитва за душата на покојникот и посета на православните храмови, каде што доколку сакаат може да палат свеќа. Најверојатно поради близината на храмовите до гробиштата и слободните народни толкувања, оваа пракса делумно застранила.

Целокупниот процес на погребување, денес, како и во римскиот период директно и само зависи од семејното богатство на семејството на покојникот. Наспроти христијанските норми на скромност, па и во смртта, во антиката како и денес богатството ја прави разликата во гламурот (помпезноста) на настанот од секој можен аспект. Затоа, секој покојник се испраќа со тоа што може семејството да си го дозволи, почнувајќи од ковчегот, облеката што ја носи, предметите кои му се даруваат, поворката која го испраќа, јадењата и пиенјата кои се служат, обичаите кои се практикуваат и сл. Посебно воочливи, поточно трајни се разликите при декорирањето на гробот и гробното место, неговото оградување, групирање во семејни парцели, монументални надгробни стели и луксузни попложувања. Сите овие јавно изразени „општествени разлики“ се својствени на оние од римскиот период и паганското верување, но и потребата од постојаното потврдување на општествениот статус. Погребот и периодот потоа претставува одлична можност за неговото одржување (хранење). Наспроти разликите, христијанството ги обединува сиромашните и богатите во една животна скромност без потреба од помпезност и монументалност, затоа што впрочем сите се исти пред Бога. Ова христијанска мисла, ја исклучува секоја световна потреба од погребната помпезност и монументални гробни обележја како сосема непотребни и дефинитивно нерелигиозни.

Како во римскиот период така и во христијанството се чествувал деветтиот ден од смртта. Во антиката, на овој ден, на гробот на покојникот се одржувала религиозна церемонија при која на (во) гробот на покојникот му се принесува (истура) течна жртва во вид на вино, симболизирајќи го новиот живот, новата крв, односно воскреснувањето на покојникот. Во православниот свет, на деветтиот ден преку религиозна церемонија се чествува „напуштањето“ на душата од овој свет и премин во новиот. И при ова чествување задолжително се истура вино врз гробот на покојникот и врз пченицата.

Поменот на четириесеттиот ден од смртта, православието го чествува како конечен крај на „патот“ на душата на покојникот. И на оваа чествување, присутните конзумираат храна и пиене „за душа“ на покојникот, а своја порција добива и покојникот. Најстрашно е тоа што овој ден е еден од трите можни во кои покојникот добива своја крвна „жртва“, односно „курбан“. Несомнено, оваа „жртва“ претставува најголемиот верски грев на „христијаните“, кој директно задира во најосновните принципи на христијанството, но и во делото на Христос, кој претставува последната „крвна жртва“ на човештвото за нашите човечки гревоци.

Со потекло од далечното минато, овој обичај во историјата добил на популарност во античкиот период и има директна врска со обичајот на жртвување брав (скопен овен) на домашното божество Лар од римскиот период. Имено, во антиката секое божество „посакува своја“ одредена животинска жртва како: крава, свиња, елен или слично. Иако јагнето историски е најпознатата „жртва“, пред сè поради неговата наивност и невиност, најмалку се опира и е свесно за претстојната смрт, па наликува на доброволна жртва, се чини дека домашното божество Лар е изворната причина за изборот на животното при нашиот обичај. Од истото верување веројатно потекнува и денешниот обичај на крвна жртва (јагне, овен) и нејзино закопување во темелите на новиот дом. Имено, крвната жртва претставува далечно историско верување дека боговите и мртвите „бараат крв“. Живите на тој начин си го добиваат својот спокој, а починатите своето место во задгробниот живот. Оттаму и постојат многу примери кога живите се обележувале себеси со крвта од жртвуваното животно за благослов, но сигурно најпознат пример е Мојсеј и обележувањето на еврејските домови со крв од жртвувано животно за да го одбегнат божјиот гнев кој ќе им ги одземе првородените на Египќаните.

За разлика од христијанското учење, како во минатото така и денес, луѓето ја сочувале традицијата на „средба“ со покојните души. Во римскиот период тоа било на празникот Lemuria, додека денес, тоа е празникот Духовден. Првиот, луѓето го празнувале за да се заштитат од непожелните духови на своите предци во нивниот дом, а вториот за „средба“ со своите предци. Заедничко им е тоа што и на двата празника починатите ги посетуваат живите на полноќ, но и тоа што ваквите средби се случувале само во таа пригода, за разлика од средновековните вампирски верувања за слободно шетање на лошите души која било ноќ.

Цвеќињата, се чини, се единствената константа во погребните ритуали од антиката до денес која не претрпела никаква разлика. Непишаното но секогаш задолжително правило на носење цвеќе на покојникот на погребот или при посетата на гробот, до ден-денес е присутно во народната традицијата. Цвеќето отсекогаш го придружувало покојникот од домот, преку колата и поворката, до неговиот гроб и веројатно било единствената колоритна, весела и убава работа на ваков тажен чин од човековото живеење, па веројатно затоа и станало задолжително да се носи. Несомнено, само верувањето од римскиот период нуди објаснување за денешната традиција на цвеќето во погребната пракса. Со празнувањето на римските фестивали *Rosaria* и *Violaria*, луѓето во антиката ја празнувале пролетта, воскреснувањето на природата и секако симболично, животот на покојникот. Фестивалите, именувани по периодот во кој цветале розите и темјанушките станале симбол на периодот во кој се посетувале гробовите на најблиските, притоа носејќи им ги овие свежи цветови со силни, топли животни бои. Несомнено, нивното празнување било толку вообичаена и општо прифатена работа што со христијанизацијата традиционално ќе останат православни задушници кои ќе се празнуваат во истиот пролетен период без фиксен датум како и античките празници. Верувањето дека цвеќето ќе укаже на состојбата на душата на покојникот на оној свет било толку силно што и денес, иако е загубено неговото изворно значење сè уште се практикува садењето цвеќиња на гробовите како од тој период, иако денес тоа најчесто е од естетска природа. Сепак, тоа е изворната причина зошто денес цвеќињата при закопот се приложуваат и во јамата, а не само врз гробот на покојникот. Декорирањето на „гробот на Христос“ или иконите со свежи цветови со „живи“ бои при велигденското чествување ја носи истата симболика на новиот живот. Задолжителното практикување во одредени региони на садење само перуники, цвеќе именувано по врховното паганско божество, го потврдува дла-

бокиот верски карактер на цвеќето, што постоел отсекогаш, како и целта кон која се стреми душата на покојникот, кон својот (врховен) Бог. Христијанизацијата со текот на време ќе внесе свој белег во ова традиција несвесно внесувајќи го белиот цвет како симбол на радосниот настан и чистотата на душата на покојникот.

Ритуалот кој се употребува и денес на полевање на гробот со вино, а се практикувал и во римскиот период за време на чувствувањето на *Rosaria* и *Violaria* или други посмртни обреди е „жртва“ (ритуал) за воскресение на покојникот, односно „свежа крв“ за „животот“ на покојната душа. Ваквиот ритуал, несомнено, е постар и од римскиот период и до денес е останат во традицијата благодарение на Православната црква која го прифатила во своите ритуални обреди.

Овој вид на синкретизам (спојување на различни верувања во едно) е вообичаена практика, како во минатото така и денес. Христијанството од тоа не претставува исклучок, особено ако се има предвид дека христијанската религија и обичаи се оформувани постепено со векови, а не наеднаш. Од друга страна и христијанизацијата претставувала долговековен процес на покрстување на полнолетни (оформени) луѓе кои претходно имале други религиски верувања и обичаи кон кои се придржувале. Нивното покрстување во ниеден случај не подразбирало целосно прифаќање на христијанската религија, а уште помалку на одреден поширок простор што поради неписменоста, што поради јазичната бариера на богослужбите, јазикот на кој се напишани Светите писма, но пред сè, поради скромните ресурси со кои располагала тогашната христијанска организација. Затоа, иако покрстени, мнозинството луѓе најчесто продолжиле со практикувањето на своите обичаи наследени од своите предци, но сега во ново име, во името на Бог и неговиот син Исус.

Се чини дека бурните (воени) историските настани се тие кои не овозможиле комплетна христијанизација, па така, со тек на време, Црквата била принудена да синкретизира голем дел од старите обичаи и да ги објасни на свој начин, во согласност со своето учење. Така, таа го прифатила речиси целиот „пагански“ погребен ритуал од минатото од моментот на смртта на покојникот во неговиот дом па до неговото погребување и подоцнежното чувствување. Но она што во практиката било прифатено понекогаш било против основните принципи на христијанството, па Православната црква била принудена дополнително да ги објаснува, односно поинаку да ги интерпретира. Се чини најдобар пример за тоа е поимот „правење добрина“, кој иако во пракса подразбира жрт-

ва на нешто за душата на покојникот, Црквата тоа го толкува како незадолжителни дела на правење општи добрини кон некој друг за спомен на покојникот и негов благослов во Царството, иако истите жртви со сигурност не можат да му се најдат на покојникот на оној свет. „Проблем“ претставува и премолченото „одобрување“ на обичајот на церемонијално облекување на покојникот во свечени алишта, оставањето предмети на покојникот, луксузот, фотографијата и музиката на погребот, носењето на црнина, крвните „жртви“ за покојникот, но и одобрувањето на плачот по покојникот. Ова прашање е вистински пример за парадоксот на народната традиција наспроти христијанското учење. Така, иако смртта, односно погребот, според православно учење претставува посебно свечен радосен чин на конечно „добижување“ до Бога и остварување на својата цел за што секој е роден, истовремено, православно се одобрува и тагата и плачот по покојникот, затоа што живите го оплакуваат мртвото телото на покојникот, а не неговата душа за која се радуваат што конечно ќе го пронајде својот покој во Царството небесно.

Затоа, неоспорно е дека и по 18 века христијанизација на овој простор, воспоставената „паганската“ практика е сè уште жива, рамо до рамо со православните обичаи. Но дали тоа значи дека денешните погребни традиции не прават „пагани“ или христијани?

Се чини дека ниту едното ниту другото.

Внимателна историска анализа ни говори дека денешните погребни обичаи (освен верските богослужби) претставуваат само производ на основните погребни потреби на општеството за здравствена заштита и достоин погреб на покојникот во согласност со неговите дела низ животот, притоа секако не заборавајќи на човечките емоции и неговата конкурентна и алчна природа. Накратко кажано, човечката практика од памтивек ги создала погребните обичаи кои со тек на време само еволуирале според новите човекови верски верувања, идеи и суеверија.

Истовремено, во човековата природа е да не верува дека смртта всушност претставува вистинскиот крај на животот. Затоа впрочем и не постои светска религија која не „нуди нов живот“ по смртта, односно вечен задгробен живот. Ова е впрочем и единствената работа која ги поврзува сите религии, за разлика од името, обликот или начинот на следење на бог(овите).

Затоа, практично е сосема разбирливо по нечија смрт домот на покојникот да го посетат најблиските за да му пружат утеха на неговото семејство, да го измијат неговото тело кое ќе остане во домот неколку дена, да го „чуваат“ неколку

дена во случај да се разбуди или да реагира, да го облечат најубаво што можат за последен пат, да го даруваат со работите кои ги користел во текот на својот живот, да носат црно, да плачат по покојникот, да го однесат покојникот од домот до гробиштата, односно до неговиот гроб и да го погребат под земја каде што нема да им „пречи“ на живите ниту ќе може да ги разболи.

Истовремено, живите за себе никако не ја посакуваат судбината на починатиот, па се обидуваат да се заштитат на секаков можен начин. Затоа го „прочистуваат“ домот по погребот, принесуваат крвни жртви, дарови на покојниците, не ги користат предметите користени при погребот или тие земени од гробишта, но и стравуваат од тоа покојникот да се врати во домот.

Практична е и изворната причина за чувствување на покојниците во минатото. Живите наследници кои го носеле името (презимето) на своите предци имале јасна потреба од нивното чувствување затоа што тоа претставувало единствената врска на живите поколенија со нивните предци, пред сè, поради наследното право на семејниот имот и општествените права кои генерациски поминувале од колено на колено.

Сите други детали во погребните ритуали, религијата (која и да е) ги надополнува според своите потреби и верувања или, пак, се резултат на народни толкувања и традиции за полесен и посвечен погреб. Се чини дека единствената убавина при овој трагичен настан претставува свежиот цвет со силна боја која зрачи живот во сивилото на тажниот настан.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- A. Thompson, C. Suetonius Tranquillus the Lives of the Twelve Caesars, London 1909.
- B. Kennett, Romae Antiquae Notitia, Edinburgh 1820.
- C.O. Muellero, M. Terenti Varronis de Lingua Latina Librorum Quae Supersunt, Leipzig 1833.
- D.G. Kyle, Spectacles of Death in ancient Rome, London 1998.
- E. Forcellini, Totius Latinitatis Lexicon Tom. IV, Padova 1831.
- E. Greswell, Dissertations upon the Principles and Arrangement of an Harmony of the Gospels vol. II, Oxford 1837.
- F. Cumont, After Life in Roman Paganism, Oxford 1922.
- G.G. Ramsay, Cicero: Pro Cluentio (LXXI), Oxford 1869.
- H. Rackham, Pliny Natural History vol. IX Libri XXXIII-XXXV, London 1961.
- I. Davisii, M. Tullii Ciceronis De Legibus Lib. III, Frankfurt, 1824.
- J. Davies, Death, Burial and Rebirth in the Religions of Antiquity, London 1999.
- J.J. Pollitt, the Art of Rome c.753 B.C. - A.D. 337 Sources and Documents, Cambridge 1983.
- J.M.C. Toynbee, Death and Burial in the Roman World, London 1996.
- L. Spengel, M. Terenti Varronis De Lingua Latina, Berlin 1826.
- M.C. Gertz, L. Annaei Senecae Libri De Beneficiis Et De Clementia, Berlin 1876.
- M.C.J. Putnam, Tibullus A Commentary, Norman 1973.
- M. Fratantuono R. Alden Smith, Virgil, Aeneid 5: Text, Translation and Commentary, Leiden 2015.
- M. Pasco-Pranger, Founding the year: Ovid's Fasti and the poetics of the Roman calendar, Leiden 2006.
- M. V. Flacci, Festus Sextus Pompeius Lib. XX, London, 1826.
- P.V. Maronis, Aeneidos Liber Sextus, New York 1986.
- W. Gifford, the Satires of Aulus Persius Flaccus, London 1821.

Yane KLEKOVSKI

THE ROMAN PAGAN CUSTOMS IN THE PRESENT DAY TRADITIONAL FUNERAL PRACTICE IN REBUPLIC OF MACEDONIA

Summary

The funeral rights, the practice of burial of a people represents part of its cultural tradition, although it is observed as a traditional religious ritual. What if this escapes and is different, and converse from the official Orthodox faith? We ask about their origin and meaning, and why it's practiced to present day. Do these acts make us traditionalists, pagan or something else?

This paper, gives an account and analysis of the funeral rights from the time of the Roman Empire in this area, the official doctrine of the Orthodox Church, and the traditional present day funeral custom that are practiced in the country. Furthermore, there is a detail elaboration of the common belief for the afterlife during the centuries, the practice of the funerary rights, processions, and the post funerary customs. Starting from the period of the Roman Empire, the paper gives an analysis only of the fu-

nerary practice of the burial, as the only means for the official practice that is recognized by the Orthodox Church for burials, but also the only present day manner of funerals in R. Macedonia.

In conclusion, the last part of the paper gives a comparison of the common beliefs thought the centuries, from the pagan historic past, to the present day Orthodox (Christian) time, seeking the answers for the origin and the reason for the present day customs, the practice and feasts, and if these are in accordance to the official Orthodox doctrine. Is this a "pagan" practice which is still alive next to the Orthodox customs, do the present day funerary traditions make us "pagan" or Christian, and why and which pagan customs are still practiced. The paper also gives analysis to specific funerary elements, for example the flowers, returning about its original meaning, beauty in the darkest grieving moments of life.